

В.О. Веклич

*Владислав Олександрович Веклич, асистент
Національного університету харчових технологій*

Особливості сучасних визначень змісту категорії «забезпечення й захист прав і свобод людини і громадянина».

Постановка проблеми. В останні роки, з активним формуванням інституту особистості, його провідною ідеєю забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина, право усе тісніше пов'язується із соціальною свободою, утвердженням у масовій правосвідомості твердого переконання беззаперечності базових цінностей сучасної цивілізації – свободи, рівності, справедливості. У контексті цього визначення юридичного змісту категорії «забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина» набуває особливого значення і наукової ваги. Повнота та об'єктивність його встановлення у відтворенні поточної юридичної практики фактично: 1) визначає актуальність прикладних розробок чинного (позитивного) права; 2) спрямовує дослідження права у системі юридичних уявлень власне юридичними «догматичними» методами; 3) окреслює якість дослідження права з позицій наукового позитивізму, способу наукового пізнання. Відтак, дана категорія має отримати більш точне своє визначення та адресне місце.

Аналіз досліджень і публікацій. Для поточної ситуації характерна невідсутність досліджень та пропозицій альтернативних поглядів, концептуальних рішень щодо наповнення даної категорії. Повноцінному її визначенню радше бракує наявності у них висвітлення взаємозумовленості забезпечення прав людини та рівня соціально-економічної детермінації права, доктринального виразу глибини впливу чинного комплексу правових, політичних, культурних, економічних, інших суспільних чинників. Над

розв'язанням цієї проблеми займаються такі науковці, як Р. Авдюгін, С. Бобровник, Л. Васечко, О. Зайчук, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, А. Комзюк, А. Олійник, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Пушкіна, П. Рабінович, Ю. Римаренко, О. Скаун, К. Степаненко, Ю. Тодика, Т. Чепульченко, Ю. Шемшученко та інші, на дослідження яких спирається автор.

Метою статті є запропонувати доктринальне визначення категорії «забезпечення й захист прав і свобод людини і громадянина» у функціонуванні державної влади, яка б відповідала нагальним потребам суспільства, її пріоритетності серед інших цінностей демократичної, правової, соціальної держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закріплюючи права і свободи на законодавчому рівні, держава у 1996 році конституційно проголосила, що «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»¹. До науково-теоретичного вжитку було введено термін «забезпечення» прав і свобод людини. Однак, не зважаючи на широке його застосування, в юридичній літературі тлумачиться він неоднозначно. Існують думки, що це пояснюється недоліками минулого та громіздкістю самого терміна, внаслідок чого відсутня чіткість і у словниках. Які трактують «забезпечення» – як надання достатніх для життя матеріальних засобів, необхідних для діяльності, функціонування чого-небудь; охорона кого -, чого-небудь від небезпеки, а «захист» – як охорону, заступництво; відстоювання в суді інтересів клієнта². Або ж воно найперше передбачає дію, надання (постачання) чогось кимсь у достатній кількості, створення усіх необхідних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого -, що-небудь, а «захист» має на увазі передбачені законом заходи у разі порушення прав³. Юридичні спеціалізовані взагалі оминають його, роз'яснюють лише «забезпечення виконання зобов'язань», «забезпечення доказів» та «забезпечення позову»⁴.

У цьому дослідженні, ми зважаючи на існування у правосвідомості ідеї соціально-економічної детермінації права, задля встановлення особливостей змісту виокремили кілька підходів його можливого розгляду. Першим є *прагматично-правовий*, або ж *чисто догматичний*. Головною рисою цього підходу є переважне та першочергове акцентування дослідницької уваги на юридичному мисленні як фактору правової культури, констатуванні відносної самостійності просування юридичної думки, спадкоємності досягнень юридичної науки поза прямої залежності від змін економічних та політичних обставин.

Становлення у нашій країні правозахисного руху на тлі незаперечності домінування у цій справі держави над особистістю потребувало від правової науки оперативного напрацювання конкретних теоретичних рекомендацій щодо визначення основних знарядь і механізмів правового захисту, забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян. Найочевиднішим є ефективне посередницьке правосуддя. Відтак, основна першопочаткова увага правників, зосередилася на матеріально-правових, процесуальних нормах і процедурах, правовідносинах і правозастосовних актах, що використовуються юрисдикційними органами на вимогу правомочної особи для примусового поновлення її порушеного права⁵. Аби запобігти ототожненню розуміння правових засобів із правовими гарантіями прав людини, дослідники цього підходу правові засоби розглядають як безпосередню «діяльність компетентних органів, а також конкретної особи, спрямовану на реалізацію, охорону та захист прав людини та правовідносини, які виникають у зв'язку з цією діяльністю»⁶. Тобто, правові заходи забезпечення це процес створення умов для реалізації, охорони та захисту прав, а правові засоби – це дія встановлених норм, втілення їх у життя.

Не зважаючи на розмаїтість тлумачень, загальним наголосом цього підходу є висновок, що реальність прав людини визначається як об'єктивне існування прав людини, що забезпечується чітким формулюванням їх

складових елементів в законодавчих актах, офіційно встановленою процедурою (процесом) їх реалізації, ефективним судовим і адміністративним захистом у разі їх порушення⁷. Тобто, реальність прав людини розглядається як можливість дійсної реалізації, охорони, захисту та поновлення у разі порушення прав особи. Для забезпечення реальності прав людини існують гарантії прав і свобод особи.

Цим підходом чітко встановлюється, що поняття «забезпечення прав людини» включає в себе утвердження прав і свобод, їх гарантування, охорону та захист. «Гарантування» - «це створення і забезпечення державою умов та ефективних механізмів реалізації громадянами своїх прав і свобод, їх охорони та захисту», а «охорона» та «захист» прав співвідносяться як ціле та частина. «Охорона» прав починається тоді, коли права і свободи визначаються державою, встановлюється їх правовий режим, а «захист» прав здійснюється, коли має місце порушення (реальна загроза порушення), не визначення чи оспорювання прав». Термін «охорона» визначає «сукупність державних та громадських заходів правового характеру, спрямованих на забезпечення (підтримання стану) безперешкодного здійснення суб'єктами правовідносин своїх прав і свобод через здійснення контролю за їх додержанням, профілактики, попередження та захисту від порушення прав і свобод, а також застосування заходів відповідальності за їх порушення». «Захист» означає «дії уповноваженої особи, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, які зобов'язані вжити заходів щодо поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, а також охоронюваного законом інтересу»⁸.

Однак, маємо зазначити, дослідження цього підходу в теоретико – прикладному значенні спрямовані переважно щодо розрізнених напрямків та елементів, здебільш у діяльності правоохоронних органів і окремих прав людини. Не виходячи за такі межі, деякі автори, аналізуючи поняття забезпечення прав людини, відстоюють і позицію, що це лиш одна із допоміжних стадій реалізації прав людини. Але їх аргументація не витримує

критики в результаті системного розгляду, який є характерним для *системно-правового підходу*. Акцентуючи увагу на системній домінівності у визначенні поняття забезпечення, дослідники відзначають, що воно є ширшим та об'ємнішим. І саме системність дозволяє «більш ґрунтовно дослідити процес забезпечення прав та створити дієві механізми забезпечення як усіх прав і свобод людини та громадянина, так і окремо взятих прав»⁹.

Основним лейтмотивом їх висновків є думка, що під забезпеченням конституційних прав і свобод слід розуміти систему їх гарантування, тобто систему «загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – і охорону»¹⁰. Або ж систему соціальних механізмів, якими забезпечуються природні та невід'ємні права і свободи людини. У його визначенні пропонується спиратися на систему «гарантування з боку державних інститутів, яка функціонує у правовому режимі і до якої входять такі елементи, як компетенція, охорона, захист, а також створення необхідних умов для реальної реалізації людиною своїх прав і свобод»¹¹. Так, завдяки системності, поняття забезпечення розглядається і як система гарантування прав з боку державних інститутів, а також як і окремі напрямки державної діяльності, що охоплюють: сприяння реалізації прав людини; охорону прав людини; захист прав і свобод людини. Об'єднавчим завданням цих напрямків є: - створення умов для здійснення людиною і громадянином своїх прав; - надання правам і свободам людини реального, невід'ємного і непорушного характеру; - створення у суспільстві середовища у якому реалізація прав і свобод особи є безперешкодною і максимально ефективною. По суті, цим підходом встановлюється системна трансформація природно-невід'ємних прав людини в юридично унормовані основоположні права та обов'язки суб'єктів права, які мають бути гарантовані державою через їх визначення як загальнообов'язкових правил поведінки та чітко всіма дотримуватися.

Згідно цього, поняття забезпечення передбачає розгляд організаційних та інших умов, які створюють людині реальну можливість користуватися правами та надійно їх захищати. Це економічні, політичні, соціальні, інші, що утворюючи цілісну єдність різних видів суспільних стосунків. В ній, права людини, будучи першоосновою щодо держави, є системоутворюючим принципом і відтак мають «бути не тільки задекларовані у законодавчих актах, але й забезпечені та гарантовані державою, що уможлиблює їх перехід з потенційного стану в реальний»¹². Так забезпечення обов'язково охоплює принцип реальності. Його досягнення можливе завдяки дії спеціального механізму, який складається з таких обов'язкових правових інститутів: гарантування», «реалізації», «охорони», «захисту» та «відновлення». Ефективна їх взаємодія потребує відповідного інституційного, правового, організаційним та ресурсного забезпечення, що є завданням відповідних підсистемних елементів. Загалом у такий спосіб механізм відтворює системну сукупність умов забезпечення й захисту прав і свобод людини і громадянина. Сталість взаємозв'язку його складових створює необхідне взаємодіюче середовище щодо дотримання принципу їх реальності, виокремлює не розрізнену, системну спеціальну діяльність держави.

Функціонально-правовий підхід основну свою увагу зосереджує на детальному розгляді процесу створення необхідного взаємодіючого середовища, що є завданням різнорівневої системи органів держави, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, що безпосередньо піклуються забезпеченням прав і свобод людини та громадянина. Ефективність їх співпраці можлива лиш на підставі початкових принципів - єдності мети, взаємної залежності та взаємного впливу. Системні зусилля щодо досягнення єдиної мети – забезпечення прав і свобод, взаємні вплив та залежність безпосередньо зумовлюють обов'язкову відсутність недоліків у їх діях. Збій хоч би в одній із складових унеможлиблює ефективне функціонування не тільки окремої ланки, - загалом всієї системи, а зміни в одній із ланок змінюють всю систему.

Розгляд поняття забезпечення саме в контексті цього підходу дозволяє стверджувати, що «механізм забезпечення прав і свобод – це система правових інструментів та засобів, створених та закріплених державою для регулювання процесів у сфері прав і свобод людини і громадянина через відповідні органи, їх реального визначення та здійснення. <...>...зазначений механізм входить до складу системи загальносоціальних, юридичних, внутрішньодержавних та міжнародних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Стає дієвим у взаємодоповненні та спільній роботі»¹³. Тобто, в цілому, поняття забезпечення з одного боку, означає систему гарантій, а з іншого – діяльність органів держави з створення умов для реалізації прав громадян, їх охорони, захисту і відновлення порушеного права.

Загалом ж функціонально-правового підхід свідчить - юридична захищеність людини та її прав – це одна з фундаментальних ознак правової держави, яка покликана закріплювати, забезпечувати і захищати природні та невідчужувані права людини як вищої цінності. Роль держави в цьому пов'язується з аналізом комплексу «проблем: правового статусу людини; міжнародно-правових стандартів прав людини; гарантій як важливого засобу захисту прав і свобод людини; механізму соціально-правового захисту прав людини; юридичної відповідальності як важливого засобу гарантування суб'єктивних прав»¹⁴.

Комплексність їх вирішення зумовлює задіяння системи механізмів державного регулювання з чітко детермінованою коректно визначеною метою. В існуючих ж визначеннях змісту досліджуемого нами поняття найменш зрозумілим є використання таких формулювань як «за певних умов», «певне сприятливе середовище». Їх невизначеність робить процеси регулювання не ефективними. Адже лєвова частка показників такої «певності» є поза права, у просторі моралі, релігії, культури. А у новітніх дослідженнях процесу трансформації правової системи в умовах глобалізації, що здійснюються на підставі антропологічного підходу, вказується, що останнім часом найдраматичніші наукові відкриття дедалі частіше

стосуються сфери, яку можна назвати «внутрішньою реальністю», а саме сфери того, чим людська істота є й чим потенційно може стати. Відтак метою забезпечення має стати досягнення кожною людиною результуючого змісту, конкретного і особливого її власного стану. Створення для неї не «певних» а конкретних умов для «самовизначального, значущого та відповідального способу життя». Що можливо в результаті здійснення державою постійної низки цілеспрямованих функціонально-попереджувальних заходів. З урахуванням цього моменту, поняття забезпечення цілком резонує усталеному в концепції природного права чіткому розмежуванню невід'ємних (невідчужуваних, негативних) та набутих (позитивних) прав людини, які розглядаються в значенні позитивно-активної участі і волі держави, мають безпосередню залежність від стану наявних ресурсів, «здатності її економіки стояти на службі в соціальної інтеграції» та її міжнародному обов'язку здійснювати забезпечення «в максимальних межах наявних ресурсів».

Висновки. Загалом, наріжним аспектом, що об'єднує зусилля дослідників всіх зазначених нами підходів, є формування змісту забезпечення в площинах: а) відносно негативних прав людини – воно, насамперед, означає невтручання або обмежене втручання держави у ці права і свободи (державна має, у тому числі і шляхом прийняття відповідних законів, створювати умови та середовище, у яких державним посадовим особам, виконавцям будь-яких рівнів та громадянам, учасникам суспільних взаємовідносин, було б вигідно утримуватися від незаконного втручання у права і свободи); б) щодо позитивних прав людини – це обов'язок держави вживати необхідні заходи (і законодавчі) задля того, щоб не лише захистити такі права людини, а й попередити можливі посягання на них. Такі засадничі положення стимулюють суспільство до того аби використовуючи загалом прийнятну систему засобів і факторів, творити середовище поваги до всіх прав і свобод людини, розширювати можливості кожному громадянину, особисто здатному фізично й інтелектуально, облаштовувати своє життя,

нести частку своєї соціальної відповідальності. Забезпечення вільного і повноцінного розвитку людини може стати основою національної ідеї, яка сконсолідує суспільство і послужить підґрунтям для подальшого демократичного розвитку України, метою реформ якої «має стати людина, її потреби, добробут та якість життя»¹⁵.

На підставі викладеного, забезпечення й захист прав і свобод людини і громадянина можна визначити як комплекс сталих функціонально-попереджувальних заходів правової держави, що практично втілюються спеціальним механізмом, який входить до складу міжнародної та національної системи гарантування загальнолюдських цінностей, спрямовує взаємодію і функціонування державних органів і установ, які за участі та підтримки громадян здійснюють діяльність щодо створення максимально сприятливих і оптимальних економічних, соціальних, політичних та інших умов задля повноцінного збалансованого і гармонічного розвитку людини, суспільства і держави, включає в собі сукупність створених та закріплених державою правових інструментів і засобів регулювання процесів у сфері прав і свобод людини і громадянина і через інститути «розробки», «заохочення», «гарантування», «реалізації», «охорони», «моніторингу», «захисту», «відновлення», «відшкодування», «інформування», «мобілізації підтримки» та «взаємної відповідальності особи та органів виконавчої влади і їх посадових осіб» робить їх реально визначеними та реально здійсненими.

---

¹ Конституція України, прийнята 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВРУ). – 1996. - № 30. – Ст. 141.

² Сучасний тлумачний словник української мови [уклад.: Л. П. Олексієнко, О. Л. Шумейко]. – К.: Кобза, 2004. – 544 с. – С. 185, 192

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.— К.; Ірпінь, 2002.— 1440 с. – С. 281

⁴ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред) та ін.— К., 1998.— Т. 1.— 672 с. – С. 444-445

⁵ Авдюгін Р.Г. Конституційно-правові засоби забезпечення прав людини в Україні / Р. Г. Авдюгін // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 148–152. – С. 149

⁶ Васечко Л.О. Еволюція прав людини під впливом процесів глобалізації / Л. О. Васечко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 121–126.- С. 124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vlovpg.pdf>

⁷ Турута О.В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян / О. В. Турута // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 519–523. – С. 522 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2010-2/10tovicg.pdf>.

⁸ *Гора М.А.* Щодо змісту та співвідношення понять «захист», «охорона», «забезпечення» та «гарантування» особистих немайнових прав // Вісник Одеського національного університету. Збірник наукових праць. Правознавство. – Одеса, 2010. - Т. 15, вип. 1 – С. 62-69. - С. 67

⁹ *Романова А. А.* Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні / А. А. Романова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 599–602. – С. 602 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12raagvu.pdf>

¹⁰ *Витрук Н. В.* Социально-правовой механизм реализации конституционных прав и свобод / Витрук Н. В. // Конституционный статус личности в СССР / под ред. Б. Н. Топорнина – М. : Юрид. лит-ра, 1980. – С. 195–196.

¹¹ *Степаненко К.В.* Еволюція терміна «забезпечення» щодо прав і свобод людини [Текст] / К.В. Степаненко // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2002. – Вип. 15. – С. 174 – 178. – С. 178

¹² *Турута О.В.* Вказана праця – С. 521

¹³ *Радзієвська В. В.* Формування правового визначення поняття механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина [Текст] / В. В. Радзієвська; // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: зб. тез доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (11-12 грудня 2009 року) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». - Суми, 2009. – С. 39-41. – С. 41

¹⁴ *Бобровник С.В.* Роль сучасної держави у забезпеченні основних прав і свобод людини // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука.— К., 2007.— 424 с. – С. 46

¹⁵ *Пархоменко Н. М.* Теретико-правові засади забезпечення прав людини за Конституцією України// Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, - 2012.- №2 - С22- 25. - С.25

Резюме

У статті розглянуто поняття забезпечення й захисту прав та свобод людини і громадянина в контексті запропонованих прагматично-правового, системно-правового та функціонально-правового підходів. На основі розглянутих матеріалів розроблено авторське його визначення, яке б більш повніше відповідало потребам суспільства.

Ключові слова: права та свободи людини і громадянина, система, механізм забезпечення, прагматично-правовий, системно-правовий, функціонально-правового підхід.

Резюме

В статье рассмотрено понятие обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина в контексте предложенных прагматично-правового, системно-правового и функционально-правового подходов. Разработано его авторское определение, которое бы более полно отвечало потребностям общества.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, система, механизм обеспечения, прагматично-правовой, системно-правовой, функционально-правового подход.

Summary

The article is based on trends in the modern development of the concept of human rights. The author reviewed the concept of security and protection of the rights and freedoms of man and citizen (human rights) in the context of the proposed pragmatichal-legal, legal-systemic and the functional-legal approaches. On the basis of these materials was developed author's definition of security and

---

protection of the rights and freedoms of man and citizen, that may meet the needs of modern society.

Key words: **human rights, law,** pragmatism-legal approach, legal-systemic approach, functional-legal approach, system of support of human rights, protection of human rights.